

ПРОФЕСІЙНА ОСВІТА

УДК 378-057.875:159.923.2

ОСОБЛИВОСТІ ПОБУДОВИ СУБ'ЄКТНОЇ ЧАСОВОЇ ПЕРСПЕКТИВИ (НА ПРИКЛАДІ ПРОФЕСІЙНОЇ “Я-КОНЦЕПЦІЇ” СТУДЕНТА – МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ)

Світлана Цюра

*Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Туган-Барановського, 7, 79005 Львів, Україна*

Проаналізовано особливості розвитку суб'єктної часової перспективи студентів у її взаємозв'язу з професійною “Я-концепцією” та наявність/відсутність у ній орієнтації на педагогічну діяльність

Ключові слова: часова перспектива, професійна “Я-концепція”, педагогічна діяльність

Постановка проблеми. Організація професійної підготовки педагога орієнтує на досягнення у вищій школі максимально можливого результату – фахової готовності студента до початку самостійного виконання професійної діяльності. Бачення себе у ролі професіонала розгортається у психологічному просторі особистості в контексті суб'єктної часової перспективи. Це прогнозування, проектування себе майбутнього. Інтуїтивність, осмисленість, ґрунтовність чи поверховість проєкції себе, результати так званого випереджувального відображення посідають вагомe місце у “Я-концепції”, мотиваційно-сенсовій системі особистості, але у навчальному процесі значною мірою є поза увагою викладачів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження часової перспективи особистості, у взаємозв'язку із різними чинниками її розвитку, започаткували Л. Франк, К. Левін та Ж. Нюттен, трактуючи це поняття як сукупність уявлень людини про своє суб'єктивне минуле і майбутнє, наявне у цей момент. Розвиток професійної концепції, як складової “Я-концепції”, складного і багаторівневого утворення, повний опис якого охоплює всі сторони особистого Я, є предметом наукового аналізу філософів, психологів, педагогів, соціологів. Починаючи від Р. Бернса (трискладова модель психічного феномена “Я”), відомі сьгодні дослідження “Я-концепції” (У. Джеймс, П. Лігше, Р. Бернс, К. Роджерс, А. Маслоу, Е. Фромм) дають змогу визначити не лише те, наскільки системоформуючим

феноменом є “Я–концепція”, але і той факт, що, сформувавшись, вона виявляється як метастабільна структура системи Я.

Визначаючи особливості побудови суб’єктної професійної “Я–концепції” студента–майбутнього вчителя, ґрунтуватимемо на теоретичних засадах, на яких сучасна експериментальна психологія будує вивчення часової перспективи особистості, психосемантика розглядає специфіку трактування суб’єктивного простору індивідуальної системи значень, загальнонаукова методологія – синергетика пропонує трактувати розвиток самоорганізовуваних систем.

Формулювання мети статті. Ставили за мету систематизувати характерні особливості побудови суб’єктної часової перспективи студента–майбутнього вчителя на підставі узагальненого аналізу досліджених психологами характеристик часової траспективи особистості та результатів якісного дослідження професійної концепції студента за методикою двовекторного прогнозування; співвідношення особистої часової перспективи студентів – випускників університету з попарними комбінаціями заданих векторів, їхньої власної активності–пасивності та сприятливого–несприятливого середовища.

Розвиток професійної концепції студента–майбутнього вчителя трактуватиметься як процес:

- самоорганізовуваний внутрішній – зміни цінностей, відношень, ранжування пріоритетів, втрати і відкриття сенсів;
- нерозривний діалог внутрішнього психічного процесу сенсоутворення із зовнішнім соціальним – створення педагогічно доцільних умов середовища для відкриття людиною нових для себе значень;
- що розпочинається у вищій школі, де у процесі професійної освіти закладаються структури, які у майбутньому утворять цілісне “Я–професіонал”;
- у контексті понять “часова перспектива” і “часова траспектива”, які трактують як здатність особистості осмислено рухатися у своїй перспективі, відчуваючи себе на всьому просторі психологічного часу, коли майбутній стан системи детермінує сьогоднішнє так, як воно, теперішнє, детермінує наше бачення минулого.

Аналіз та інтерпретація дослідницьких даних ґрунтується на вимогах загальнонаукової методології самоорганізовуваних систем, до яких синергетики відносять як саму систему професійної “Я–концепції”, так і людину у цілому, розглядають сучасну структуру будь-якої самоорганізовуваної системи як таку, що детермінована завтрашнім її рівнем розвитку [1–3; 5]; герменевтики, що розглядає проблему розуміння як вияв та інтерпретацію сенсів і значень тексту; психосемантики, що пропонує

дивитися на особистість через її особисте, індивідуальну систему значень, сенсів, у світлі яких відбувається сприймання людиною світу, людей і себе самої.

Як термін “часова траспектива” стосується повного часового простору – “наскрізне бачення із теперішнього у минуле і майбутнє”. Її характеристики вивчали у контексті актуалізації часових “модусів” (Ж. Нюттен); теорії постійності й мінливості особистості (І. Кон); теорії регуляції часу (К. Абульханова-Славська); часової перспективи особистості (К. Левін); часового кругозору (П. Фресс); концепції особистого часу в масштабах життя особистості (А. Кронік); усвідомлення часу свого існування (Г. Андреєва); тенденції впливу на поведінку суб’єктивного ставлення до свого теперішнього, минулого і майбутнього (Ф. Зімбардо); ролі часової перспективи студентів у самоактуалізації особистості (О. Сенік, Т. Партико) [8]; ролі часової траспективи у взаємозв’язку з Я-концепцією особистості (Т. Снегірьова, Ю. Веретяннікова, О. Донець).

Виклад основного матеріалу. Аналізуючи процеси, що лежать в основі формування “Я-концепції” особистості майбутнього фахівця, тобто осмисленого усвідомлюваного уявлення людини про себе, доцільно брати до уваги весь період особистісного розвитку майбутнього професіонала від перших моментів виокремлення ним свого “Я” до періоду, коли завершується його професійна адаптація [4; 7].

Спируючись на функціонально-рольове призначення, виділяють три спрямованості Я-концепції: як засобу досягнення максимальної внутрішньої узгодженості; для інтерпретації власного досвіду, що вибудовується на ґрунті власних уявлень про себе; як сукупності очікувань себе у завтрашньому.

Саме у контексті сукупності очікувань себе у майбутньому підсумуємо результати експериментального дослідження, виконаного за методикою двовекторного прогнозування (група проєктивних методів). У нестандартизованих особистісних тестах, як узагальнено називають ці методики, експериментованому пропонують слабо структурований або сформульований як неоднозначний стимульний матеріал та досить вільно сформульоване завдання. Головна ідея цих методик полягає у тому, що за умови відсутності структури, нав’язаної зовні, досліджуваному доводиться структурувати матеріал самостійно. У створеній ним самим структурі суб’єкт мимовільно відкриває свої приховані відчуття, бажання, конфлікти, ідеї.

У дослідженні взяло участь 64 студенти-магістри (випускники історичного факультету 2009 року). З них – 34 хлопці і 30 дівчат. Середній вік опитуваних – 23,2 року. Всього було отримано і проаналізовано 256 часових перспектив, виконаних у формі чотирьох письмових відповідей на поставлене завдання. Для опрацювання емпіричних даних використовували

числовий коефіцієнт ідентифікації та кореляційний аналіз (r Пірсона, $p < 0,05$). Для характеристики ідентифікації індивідуального Я із системою значень у проєктованих континуумах використовували поняття індивідуальний коефіцієнт, що формувався за шкалою рангів.

Як канонічну інтерпретацію обрали три словникові концепти (учитель як професія, учитель як місце людини щодо іншої людини, учитель як місце людини у соціумі) у баченні окремої групи респондентів. Методика двовекторного прогнозування дає змогу виокремити ознаки і структурні елементи "Я-ідеального" та "Я-реального" у професійній концепції майбутнього фахівця. Отримані дані дозволяють не лише оперувати кількісними показниками сформованості–несформованості професійної концепції у студента, проходження-непроходження ним ідентифікації з професією, за якою вони здобули професійну освіту, але й провести якісний аналіз складових "Я-професійного" особистості.

Студенти отримали завдання спроектувати себе як професіонала у двадцятирічній перспективі. Часові перспективи було розмежовано на чотири паралельних прогнози. Кожен із них був обмежений двома векторами, що за умовним припущенням діятимуть в особистому просторі опитуваного протягом наступних двадцяти років. Проекції були визначені як окремі континууми – горизонтальні разові зрізи, а не як пояснення вертикального шляху, подій і вчинків протягом цих років.

Для наочного уявлення студентам було запропоновано координатну площину, яку осі X і Y розділяють на чотири рівноцінних простори або континууми. Кожен із заданих континуумів обмежений двома векторами із сформульованих протиставлень "максимальна активність – максимальна пасивність", "середовище сприятливе – середовище несприятливе". Так були отримані чотири континууми прогнозу:

- континуум прогнозу 1 – "Я – максимально активний", "середовище сприятливе" – (Далі МА-СС);
- континуум прогнозу 2 – "Я – максимально активний", "середовище несприятливе" (Далі МА-СН);
- континуум прогнозу 3 – "Я – максимально пасивний", "середовище сприятливе" (Далі МП-СС);
- континуум прогнозу 4 – "Я – максимально пасивний", "середовище несприятливе" (Далі МП-СН) .

Оскільки за умовами дослідження форма виконання була довільною, студенти обрали такі форми виконання: стислого інформаційного повідомлення – 38% опитаних; розгорнутої відповіді типу есе – 26%; розповіді-оповіді або розповіді-опису – 34%; із схемами, графічними елементами та малюнками тощо – 2%.

Виявлено три рівні розвитку "Я-професійного" особистості майбутнього фахівця відповідно до тієї професійної сфери, з якої здобували освіту. Початковий – виявляється окремими елементами опису себе у професійній ролі, передусім за зовнішніми характеристиками діяльності у негативно-нейтральному емоційному контексті. Середній – містить дві-три лінгвістичні одиниці – основні ознаки, вагомі для професійної діяльності у контексті середовища діяльності, але професійна роль не виявлена у "Я-ідеальному" особистості. Високий – наявна цілісна система "Я-професійного" у взаємозв'язках з іншими параметрами "Я-концепції" особистості. Окрему, досить велику групу становлять професійні концепції, що не пов'язані із здобутою професією.

Систематизація даних дослідження дала змогу виявити спектр наведених студентами характеристик проектованої професійної реальності.

1. Цілісні "Я-концепції", що становлять розгалужене структурне утворення і є складовою загальної "Я-концепції" особистості, її ціннісно-смыслових відношень. У такому разі професія вчитель (викладач) наявна у всіх чотирьох прогнозах, які робить студент, із зміною знака векторів з позитивного на негативний змінюються лише соціальне тло професії та обмежується простір для реалізації матеріальних і духовних потреб. *Студент Н. МА-СМС – директор і власник дорогої приватної школи, що розташована у "мальовничому замиському куточку"; МП-СМС – завуч школи у районному центрі; МА-СМН – учитель, який захоплений своєю роботою, але має проблеми з директором школи; МП-СМН – учитель, що виконує свою роботу сумлінно, хоч давно вже не отримує від неї радості і "має конфлікти з директором школи". Кількісний коефіцієнт ідентифікації відповідно до названих прогнозів 1 – 4 – 2 – 2.*

2. Опис окремих елементів "Я-професійного" у професії, що розглядається експериментованим як ймовірний, але не єдиний напрям власного професійного розвитку. *Наприклад, студентка О. СМС-МА – директор школи у невеликому містечку, задоволена своєю роботою, її люблять учні і колеги, вона "займається наукою", має прекрасне матеріальне становище, добре організоване дозвілля, коло друзів. Перше, що студентка губить у наступному прогнозі (СМС-МП) – це адміністративна посада і наукова сфера, але зберігаються матеріальне становище і сім'я. Загальним для обох прогнозів є середній коефіцієнт ідентифікації (4-5) виразно позитивне емоційне тло та опис професійного середовища з елементами власної педагогічної концепції, яка побудована на установці, що учнів потрібно любити і створити для них сприятливий і цікавий світ школи. Третій прогноз (СМН-МА) – студентка бачить себе вчителем у селі, умови праці, професійне середовище матеріальне становище і сім'я описані коротко, загалом емоційно нейтрально, але коефіцієнт ідентифікації 2. У*

четвертому прогнозі (СМН-МП), де найвищий коефіцієнт ідентифікації (7), професійна сфера кардинально змінена, і вона бачить себе дизайнером-модельєром, матеріальне становище середнє, сім'я охарактеризована емоційно нейтрально.

3. Мораторій на професійну ідентифікацію, відмова від повноцінного розвитку “Я-професійного” і вияву себе через призму професійної ролі. Наприклад, студент В. Професія у чотирьох прогнозах лише названа, вона не пов'язана з освітою, яку здобувала людина (власник торгівельної компанії – менеджер – газозварювальник – підсобник – вантажник на ринку). Натомість багато уваги надано опису машини, дозвілля, хобі або невдоволенню, що їх немає.

4. Різноманітні способи заміщення потреби вияву себе у професії як вагомій соціальній ролі. Такі проєкції здебільшого наявні там, де обидва вектори проєктованого майбутнього негативні. Розглядаються такі варіанти (подано у порядку спадання частоти використання): домогосподарка, безробітний, сільськогосподарський робітник, підсобник, двірник, рекламний агент, особа без постійного місця проживання. У кількісному відношенні таких прогнозів – 15%. За всіма проєкціями такий випадок був лише один – студентка Х. Усі чотири прогнози побудувала таким чином: заміжня, виховую двох вже майже дорослих дітей, не працюю. Відмінності виявлено лише у ступені матеріального благополуччя, емоційному середовищі та гармонії у сім'ї.

5. Опис себе у професійних ролях, що не пов'язані з професією, яку студент-випускник здобуває, але наявна професійна ідентифікація, тобто в усіх чотирьох (мінімум трьох) прогнозах зберігається одна і та ж професійна сфера діяльності. Студент В. – Президент України – депутат Верховної Ради України – депутат обласної ради – депутат районної ради. Студент П. – власний великий бізнес – власний бізнес – власна автомастерня – торговець на ринку авто товарів – власник торгівельної точки.

Студентка Н. – власник рекламного агентства – іміджмейкер – стиліст.

Студентка Ю. – голова комісії з охорони пам'яток архітектури - працівник обласної адміністрації – депутат районної ради – працівник у сфері мережевого маркетингу.

Розглянемо дані, що були отримані у процесі аналізу спектра професійних ролей, тобто сьогодношньої спрямованості Я-професійного студентів-магістрів 5-го курсу історичного факультету.

Кількісне співвідношення частоти проєкції образу “Я” на професію, яку студенти здобули за час навчання в університеті, можна подати у вигляді діаграми (показники подані за годинниковою стрілкою від початку відліку).

1. Максимальна активність, середовище максимально сприятливе. Прогнозування у континуумі +/- виявилось найпростішим для виконання

студентами. Стосовно інших ці прогнози більш інформаційно та емоційно насичені, містять більше синтаксичних одиниць. Семантичний простір континуума вибудовується різнопланово, охоплюючи професійну діяльність, сім'ю, дозвілля, хобі, інтереси, соціальне середовище, колег, учнів, друзів.

У заданих умовах, що можна трактувати як ідеально очікуваний стан, проєктують себе (рис.1) як вчителя 18,7% студентів, директором приватної школи (гімназії) – 9,4% , 28,1% будують проєкцію викладач вищої школи.

Отже, сумарно за умови дії в особистому просторі двох векторів зі знаком + своє педагогічне майбутнє проєктують 46,2% магістрів історичного факультету.

Наступні професії розподілилися так: урядовець високого рангу – 12,5%; власник великого і середнього бізнесу – 25%, робітник – 0%; творчі професії – 6,3%; не будують перспективи, не бачать себе за таких умов (коефіцієнт ідентифікації – 0) – 2% опитаних. Паралельно проєктують своє майбутнє як науковця, дослідника 25% від загальної кількості отриманих прогнозів.

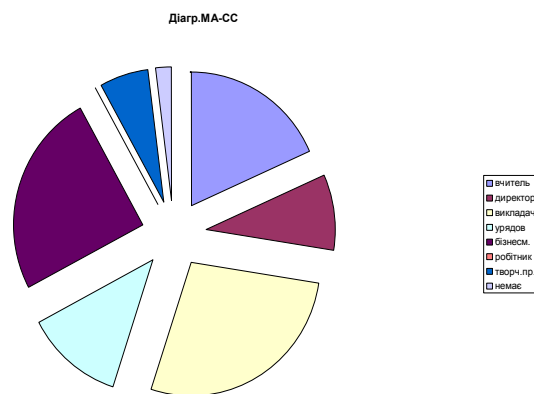

Рис. 1. МА-СС

2. Максимальна пасивність, середовище максимально сприятливе. За таких умов бачать себе (див. рис.2) учителем 37,4%, директорів шкіл немає (оскільки людина ж пасивна), викладачем вищої школи бачать себе 15,1% опитаних. У сумі педагогічна діяльність проєктується ще більшою кількістю магістрів – 52,5%, важливо, що описується вона у позитивних емоційних тонах.

Розподіл інших професій такий: урядовець в районних масштабах – 3,2%; власник дрібного чи середнього бізнесу – 18,7%, робітник – 0%, творчі професії – 6,4%. Наукова діяльність наявна у 6,4% прогнозів. Що цікаво, не

ідентифікують себе з такими обставинами – 22,4% студентів (за цим континуумом найнижчий індивідуальний коефіцієнт ідентифікації).

Шляхом якісного аналізу виявлено, що у таких проєкціях:

- значно менше синтаксичних одиниць тексту (на третину – дві третіх щодо інших проєкцій);
- текст оформлено емоційно нейтрально або негативно (*руки – в крейді, діти – в страху*), другорядні деталі, що створюють тло проєкції (хобі, інтереси, елементи сфери професійної діяльності), поодинокі або відсутні;
- наявна позитивна кореляція цієї проєкції з одиничним проєктом “шлюб з розрахунку”.

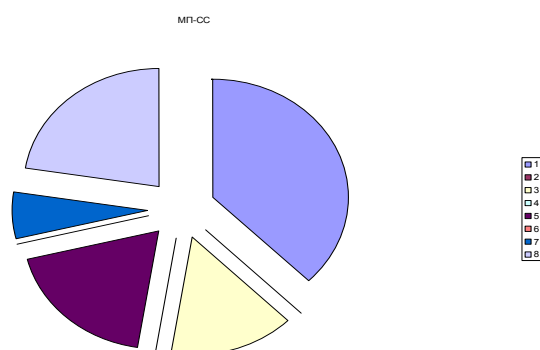

Рис. 2. МП-СН

3. *Максимальна активність, середовище несприятливе.* Як ілюструє діаграма (рис. 3), за несприятливих умов середовища більша кількість студентів бачить себе вчителем (59,3%), у тому числі 12,5% характеризують своє ставлення до педагогічної діяльності і її результати емоційно негативно. Цього не було у попередніх проєкціях. Індивідуальний коефіцієнт ідентифікації – середній або високий, тобто людина схильна розглядати цей варіант радше як ймовірне, ніж мало ймовірне майбутнє. Директорів шкіл за таких умов немає. Викладачем вищої школи бачить себе 9,6% опитаних.

Отже, педагогічна діяльність є у 68,9% проєкцій, навіть якщо відмінусувати від загальної кількості число тих, хто ставиться до роботи апріорі неохоче, то показник суттєво високий – 56,4%, більше половини проєкцій. Зауважимо, що в опитуванні брали участь магістри, а не спеціалісти. Водночас наукову діяльність за таких умов проєктують лише 9,6%.

Щодо інших професій, то вибір розподілився так: урядовці – 0%, працювати у сфері бізнесу, але дрібного і нижче від середнього будуть 12,5%,

робітничі професії назвали 15,4% (показник корелює з показником статі: позитивно – чоловічим, негативно – жіночим). Представники творчої професії становили 3,2%. Не бачать себе у перспективі за такими векторами 3% опитаних.

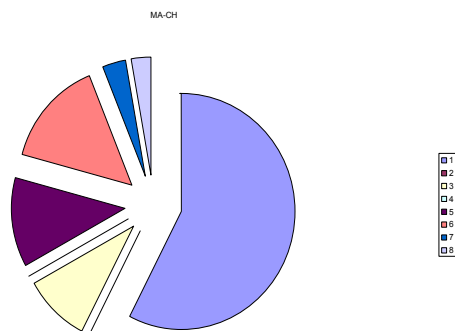

Рис. 3. МА-СН

4. *Максимальна пасивність середовище несприятливе.* Прогнозування у континуумі -/- виявилось найбільш емоційно та інформаційно складним. Ця позиція негативно корелює із коефіцієнтом ідентифікації. Студенти вирішували проблему необхідності прогнозування небажаного стану Я так (подано у порядку зменшення показника кількості прогнозів):

- не ідентифікували себе із прогнозом, випустивши із тексту максимально можливу кількість займенників, обмежившись особовими формами дієслів;
- суттєво, порівняно з іншими трьома континуумами, обмежили інформаційну складову тексту, лаконізували його;
- емоційно захистилися від тесту, оформили його співпереживанням, співчуттям, стриманим сарказмом тощо;
- відмовилися робити цей прогноз (такі відмови були лише щодо цього континууму).

Згідно з отриманими даними (рис. 4), за несприятливих умов середовища і власної пасивності бачить себе вчителем 40% студентів, 25% з них характеризують свій стан як негативний. Індивідуальний коефіцієнт ідентифікації здебільшого низький, людина схильна розглядати цей варіант як малоймовірне, небажане майбутнє. Щодо інших професій, то заняття у дрібному бізнесі і творчі професії проєктують, відповідно, 3,2% студентів. Значно збільшилася кількість робітничих професій (22,1%), що позитивно корелює із показником чоловічої статі. Немає директорів шкіл, науковців, представників великого чи середнього бізнесу, урядовців чи політиків. За

показником жіночої статі виявлена позитивна кореляція з показником сім'я, за показником чоловічої статі кореляція негативна.

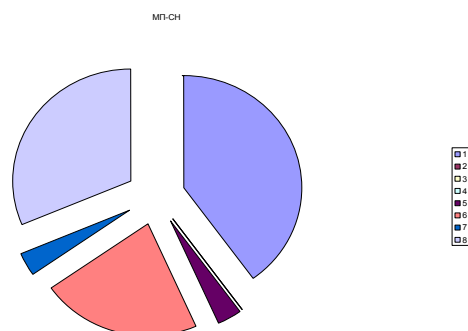

Рис. 3. МА-СН

Висновки. З огляду на педагогічний предмет дослідження можна узагальнити, що вчені аналізують проблему часової перспективи у двох аспектах:

- специфіки вияву (взаємозв'язку з результатами життєдіяльності людини, впливу на трактування вчорашнього та сьогоднішнього, а також проектування завтрашнього Я);
- особливостей розвитку (залежності від загальної ситуації розвитку людини, її взаємодії із середовищем).

Аналіз та інтерпретація результатів дослідження дали змогу зробити висновки про те, що орієнтація на педагогічну діяльність наявна у часовій перспективі значної кількості студентів-магістрів. Її показники коливаються від 40 (в умовах негативного континууму) до 68,9% (в умовах проективного частково позитивного простору). У всіх індивідуальних прогнозах чотири запропоновані перспективи опрацьовані респондентами нерівноцінно. Простежується позитивна кореляція між проекцією образу “Я” з позитивними часовими перспективами за вектором середовища (МА–СМС та МП–СМС) і негативна кореляція образу “Я” з негативними часовими перспективами за вектором середовища (МА–СМС та МП–СМС).

1. *Добронравова И. С.* Синергетика: становление нелинейного мышления. – К.: Лыбидь, 1990. – 152 с.
2. *Князева Е. Н., Курдюмов С. П.* Синергетика как новое мировидение: диалог с И. Пригожиным // Вопросы философии. –1992. – № 12. – С. 3–20.

3. Кушнір В. Системно-синергетичні уявлення про управління педагогічним процесом // Освіта і управління. – Т. 3. – № 4. – С. 54–58.
4. Майерс Д. Социальная психология. – 7-е изд. – СПб., 2008. – С. 50–56.
5. Назаретян А. П. Синергетика в гуманитарном знании: предварительные итоги // Общественные науки и современность. – 1997. – №1. – С. 91–98.
6. Нюттен Ж. Мотивация, действие и перспектива будущего. – М. 2004. – 608 с.
7. Социальная психология / Ш. Тейлор, Л. Пипло, Д. Сирс. – 10-е изд. – СПб., 2004. – 767 с.
8. Сенник О. М., Партико Т. Б. Роль часової перспективи студентів молодших курсів у самоактуалізації особистості // Зб. наук. праць КПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г. С. Костюка АПН України. Проблеми сучасної психології. – 2010. – Вип.10. – С. 712–721.

**CHARACTERISTICS OF CONSTRUCTING THE SUBJECTIVE
TEMPORAL PERSPECTIVE (ON THE BASIS OF PROFESSIONAL “I-
CONCEPTION” OF A STUDENT-PROSPECTIVE TEACHER)**

Svitlana Tsiura

*Ivan Franko National University of L'viv
Tuhan-Baranovsky Str., 7, UA-79005 L'viv, Ukraine*

The article analyses the characteristics of the development of a higher school students' subjective temporal perspective in link with the professional “I-conception”, and the availability/ non-availability of orientation on pedagogical activity.

Key words: temporal perspective, professional “I-conception”, pedagogical activity.

**ОСОБЕННОСТИ ПОСТРОЕНИЯ СУБЪЕКТНОЙ ВРЕМЕННОЙ
ПЕРСПЕКТИВЕ (НА ПРИМЕРЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ
“Я-КОНЦЕПЦИИ” СТУДЕНТОВ - БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ)**

Светлана Цюра

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко
ул. Туган-Барановского, 7, 79005 Львов, Украина*

Проанализированы особенности развития субъектной временной перспективы студентов в ее взаимосвязи с профессиональной “Я-концепцией”, а также наличием/отсутствием в ней ориентации на педагогическую деятельность.

Ключевые слова: временная перспектива, профессиональная “Я-концепция”, педагогическая деятельность.

Стаття надійшла до редколегії 08.02.2011

Прийнята до друку 14.03.2011